

בוגרים ערביים כותבים עברית²

#כתיבתם העברית של בוגרים ערביים; היבט סמנטי#

רפיק אבו בכר

חקירת לשונם העברית של ערביי ישראל בכלל ושל הבוגרים הערביים בפרט לא זכתה עד ימינו להתייחסות רצינית בקרב אנשי הלשון ובקרב מעצבי המדיניות הלשונית. השפעת הערבית על העברית בקרב בוגרים ערביים ניכרת בכל תחומי הלשון העיקריים: בתחום התחביר, המורפולוגיה, המילון והסמנטיקה. במאמר זה בוחן אני בתמציתיות רבה את ההתניות, שבהן מתקיימות שגיאות לשון בכתיבתם העברית של בוגרים ערביים כתוצאה משאילה סמנטית (שאילת משמעות ותרגום שאילה²) מהערבית לשתי צורותיה: המדוברת והספרותית³. המבעים להלן אינם אחידים בקרב הבוגרים; הכול תלוי במידת שליטתו של הבוגר הערבי בלשון העברית.

שאילת משמעות;

מתקיימת בפעלים ובשמות:

2/ פעלים:

הפועל הערבי "אָל" בא בשני מבנים תחביריים: האחד כבעברית "הילד אכל תפוח" "הילד אכל Ø". המבנה האחר של הפועל הערבי "אָל" נמצא בערבית המדוברת במשמעות "הצריך": צ"ש₁ + אכל + צ"ש₂ (צ"ש₂ אינו אכיל): זה אוכל הרבה זמן מפה למעבדה? ערבי מדוברת: *بوكل وقت كثير من هون للمختبر?*. עבר': זה מצריך זמן רב מפה למעבדה?.

¹ המאמר מבוסס על עבודת הדוקטור בהנחייתו של ד"ר יצחק שלזינגר מהמחלקה ללשון העברית וללשונות שמיות באוניברסיטת בר אילן. נושא העבודה: "השפעת לשון האם בקרב נבחים ערביים בבחינות הבגרות בעברית לערבים".

² שאילת משמעות: הכוונה להעברת המשמעות של מילה מלשון משאילה (ערבית) ללשון שואלת (עברית). הכותב בוחר במשמעות הצורה הערבית הדומיננטית אצלו, שאינה הולמת את לשון היעד. תרגום שאילה: יצירת לקסמה חדשה בלשון השואלת, הנושאת משמעות מילונית של הלשון המשאילה.

³ רוב הדוגמות הובאו מהערבית המדוברת ללמדנו, שצורה זו של לשון שימושית יותר ממקבילתה הספרותית, ואולי שימושית גם בקרב המורה הערבי בפני תלמידיו.

הפועל "ע'אח" = "הלך" מסמן בערבית המדוברת מעבר ממקום למקום, והוא מקביל לכמה פועלי תנועה עבריים ("הלך", "נסע", "טס", "הפליג"). פועלי התנועה בעברית נבדלים זה מזה בסימון האמצעי שבאמצעותו מתבצעת הפעולה.

- "הלך" (x עבר ממקום א' למקום ב' ברגל. ברגל = אמצעי).

- "נסע" (x עבר ממקום א' למקום ב' במכונית).

- "טס" (x עבר ממקום א' למקום ב' במטוס).

- "הפליג" (x עבר ממקום א' למקום ב' בכלי שיט).

לארבעת הפעלים הנ"ל עשוי להקביל הפועל "ע'אח". הוא עשוי להיתרגם

"הלך" גם בלשונם של משכילים ערביים, כגון:

- הלכתי לפני שבוע לארה"ב.

- הילדים הלכו לאילת.

- הלכנו לאי רחוק.

אם כן, במשמעותו של הפועל הערבי לא קיים הרכיב המסמן את האמצעי;

בעוד שבעברית קיים

האמצעי בהגדרה הסמנטית מתממש בפועל נפרד; אך לפעמים נשמעים בקרב דוברים ילידיים משפטים, כגון: "הלכתי לאוניברסיטה" על-אף שהאמצעי הוא מכונית.

פועל זה עשוי לבוא בערבית המדוברת גם במשמעות "אבד", "נעלם".

- "راح مَتي اليوم قلم غالي". עברי: "אבדו נעלם ממני היום עט יקר".

אף שימוש זה קיים בעברית כנראה בהשפעת הלשון הערבית, כגון: "הכסף

הלך", "הלך לי העט".

במשפט הבא השתמש הכותב בפועל "הלך" במשמעות "אבד" על-פי אחת

ממשמעויותיו של הפועל המקביל בערבית המדוברת:

האדם כאשר ילך ממנו הכוח // (ערב); الإنسان لَمَّا تَرَوَحَ مَيُّو قَوَّتُو... *أَلَا يَسْأَلُنَا

لِمَا تَرَوَحَ مَيُّو

קָוְתוּ / (ערב); כאשר האדם מאבד את כוחו...

הפועל "قَتَلَ" המקביל במשמעותו לפועל "הרג" בעברית, משמש בערבית

המדוברת גם במשמעות: "הרביץ, היכה":

במשפט להלן נבחר הפועל העברי השגוי בהשפעת הלשון הערבית המדוברת. הכותב, כנראה, אינו מודע לעובדה, שהמשמעות של הפועל "قَتَلَ" בערבית המדוברת שונה בלשון היעד ממשמעותו בערבית הספרותית. אח שלו הרג אותו ואמר לו למה לוא תחתום/ ערב) מדוברת; أَخُوهُ قَتَلُو وَقَتْلُو (עבר); אחיו הרביץ לו ואמר; #מדוע אינך חותם #/ גם בעברית חלה התרחבות במשמעות הפועל הרג: "הרג אותו במכות", "הרגת אותי!".

3/ השם;

המילה "بُكَرَةٌ" מקבילה במשמעותה למילים: "מחר", "בעתיד". "מחר" משמעותה בעברית "ביום שלאחר זה" וגם "בעתיד", כנראה, בהשפעת הלשון הערבית. מכל מקום חלה בשתי השפות התרחבות המשמעות. נראה לי, שבמשפט להלן מושפע הכותב מלשונו המדוברת ולא מהצורה "מחר" בסלנג העברי.

אני בת ומחר הולכת להתחתן. ערב' מדוברת: أَنَا بِنْتُ وَبُكَرَةٌ بَجَوَز. עבר': אני בת ובעתיד אתחתן.

משמעותה של המילה הערבית "سَيِّدٌ" היא "אדון", "מר". למילים אלה קיימת משמעות משנית הן בעברית והן בערבית: "שליט", "מושל". הכותב במשפט הבא השתמש במילה "מר" במשמעות שם-העצם "אדון" ולא במשמעות מתחם שם-העצם המצוי רק ליד שם-פרטי.

המספר היה קורא לו "אחד הרעבים" וזה מעיד על התייחסות של מר ועבד. ערב': ... وَهَذَا يَذَلُّ عَلَى عِلَاقَةِ سَيِّدٍ وَعَبْدٍ. עבר': ... וזה מעיד על יחס של אדון ועבד. "وجه" משמעותה "פנים", "פרצוף" (קונוטציה שלילית). הכותב במשפט הבא אינו מודע, כנראה, למשמעותה השלילית של המילה "פרצוף", והעדיף להשתמש בה:

אם בא אליך מישהוא שתקבל אותו בפרצוף צמח/ ערב; إِنَّ أْتَى عِنْدَكَ أَحَدٌ عَلَيْكَ أَنْ تَسْتَقْبَلُهُ بِوَجْهِ بَشُوشٍ/ עבר); אם יבוא אליך מישהו יש לקבל את פניו בפנים שמחים-מחייכים/

תרגום שאילה

מתקיים גם בפעלים, בשמות, במילות היחס.

2/ פעלים;

תרגום שאילה ניכר בצירופים שגרענים פועל, בצירופים שמניים, במילות היחס ובמתארי פועל:

הפועל "הוציא" ומקביליו בערב' הספרותית ובערבית המדוברת "أَخْرَجَ", "طَعَّ" הם תלת מקומיים: א' גרם שב' יעבור מג' לדי' (ג' – ד' מציינות מקום). הפועל "طَعَّ" הוא בעל משמעות נוספת בערבית המדוברת בהקשר הבא:

- "طَلَعَتْ مِنْهُ إِنْسَانٌ مَنِيحٌ". אין משמעותו של מבע זה "הוצאתי ממנו אדם טוב" (אדם = מושא ישיר), כמו במבע "הוצאתי ממנו כסף"; אלא דאגתי (על-ידי הדרכה, חינוך, שיחות וכו') שיהיה אדם טוב. הצירוף במשפט הבא, שמקורו, כאמור, בערבית המדוברת תורגם עם חלקיו ללשון היעד, והוסיף ערך מילוני חדש לפועל העברי "הוציא" בלשונם העברית של הבוגרים הערביים.

המורה מחנך את התלמיד כדי להוציא ממנו אדם טוב/ ערב; يَرْبِي الْمَعْلَمُ التِّلْمِيذَ لِيُطَلِّعَ الْيُخْرَجَ مِنْهُ إِنْسَانًا حَسَنًا / עבר; המורה מחנך את התלמיד כדי שייצא אדם טוב/

המקבילה הערבית ל- "אין" היא: "لا يوجد" = "לא יש". צורה זו מתועדת בלשון המדרש ובלשון המקרא: "לא יש בינינו מוכיח" (איוב, ט, לג), ועולה בעברית של ימי-הביניים בהשפעת הלשון הערבית. בארמית משמשת הצורה "לית" שנוצרה מ"לא+ אית" באותה המשמעות (אין). צורה זו מזכירה לנו את המילה הערבית "لَيْسَ". במשפט הבא תרגם הכותב בצורה מילולית את הביטוי הערבי "لا يوجد". לא יש גברים טובים. ערב': لا يوجد رجال/ شباب جيّدون. עבר': אין גברים טובים.

3/ שמות

משמעות שם-התואר "ריק" היא "אין בתוכו כלום". אך במשפט להלן אין הכוונה לעין, שאין בה כלום. כוונתו של הכותב היא: "צרות עין, עין הרע, קנאה". המקבילה בערבית המדוברת היא "العين لفارغه". הכותב תרגם לעברית את הביטוי הערבי מילה במילה מחוסר ידיעה, שהמשמעות שונה.

עין הרע; היא העין הריקה אשר בעלה לא מסתפק במה שנמצא לו/ ערב) מדוברת; ...هي لعين لفارغه/ עבר); ... היא העין הצרה ...

הביטוי "هذا بايدو" בערבית המדוברת משמעותו: "בסמכותו, באחריותו, ביכולתו". אין הכוונה, שזה נמצא ביד שלו (תיאור מקום). הכותב בחר לתרגם במשפט להלן את הצירוף הערבי באופן מילולי:

האנשים מתייחסים אליו בשונה/ הם חושבים שזה ביד שלו/ ערב) מדוברת; ... بفكرو إثم هذا بايدو/ עבר); ... הם חושבים שזה באחריותו *היינו- שהוא יכול לגרום ליצירת מצב אחר השונה מזה הקיים/

מקבילות למשמעת זו ניתן למצוא בלשון המקרא, כגון: "כי-קרוב אליך הדבר מאוד בפיך ובלבבך לעשותו" (דברי' ל, יד). גם צירוף ה"כ" למילה "יד" שייך לענייננו: "...ויתן לו המלך כיד יהוה אלוהים עליו כל בקשתו" (עזרא ז, ו) = המלך מילא את כל מבוקשו, כי יד יהוה הייתה עליו, יהוה עזרו בידו, כלומר ביכולתו.

4/ מילות היחס

הכוונה כאן היא למילות היחס (أحرف الجر) כפי שהן נתפסות בדקדוק הערבי. המילה "מֵע" (מֵע) = "עם" שאינה נחשבת מילת יחס על-פי הדקדוק הערבי עשויה לבוא בשתי משמעויות עיקריות: "עם = with", "בעל- / יש לו = have" המשמעות השנייה נפוצה בערבית המדוברת, כגון: - "مَعِيَ رُحْصَةٌ سَوَاقَةٌ". עבר: יש לי רשיון נהיגה. הביטוי הערבי "فِي مَعُو شَهَادَةٌ" במשפט הבא מתורגם לעברית כלשונו "יש אתו/ עמו תעודה". הצירוף החדש נחשב נרדף לצירוף "בעל תעודה". כל מורה שיש איתו תעודה חייב להישאר בבית הספר/ ערב; كَلَّ مَعْلَمٌ فِي مَعُو شَهَادَةٌ لَازِمٌ يَظَلُّ فِي الْمَدْرَسَةِ/ עבר; כל מורה בעל תעודה צריך *חייב להישאר בבית #ס/

הצירוף "מֵעָ הַזֶּה" שבמשפט הבא מתורגם לעברית כצורתו הערבית: – יש אנשים שמרביצים לזקנים... עם זה יש אנשים נחמדים/ ערב; هُنَالِكَ أَنَسٌ يَضْرِبُونَ الشُّيُوخَ مَعَ هَذَا هُنَالِكَ أَنَسٌ لَطِيفُونَ/ עבר; יש אנשים שמרביצים לזקנים... מאידך גיסא *עם זאת יש אנשים נחמדים/

בדיחות;

הדוגמות להלן נשמעו מדוברי ערבית בעלי השכלה לשונית נמוכה בעברית, שחלקם לא סיים את ביה"ס היסודי, וחלק אחר בעיקר מבוגרים שלא למדו כלל עברית. דוגמות אלה משמשות בדיחות לשוניות, שבהן בוחר הדובר במילה העברית הלא רלוונטית: המילה הערבית "صَبَاح" משמשת בשתי משמעויות: "בוקר", "מצח" (בערבית המדוברת).

1 – חולה ערבי בא לקבל טיפול רפואי אצל רופא יהודי. הרופא שואל: "כן, מה כואב לך?". עונה הערבי: "כואב לי הבוקר שלי".

2 – חולה אחר אומר לרופא: "תשמע, הרמתי שק מלט ונפתח לי הגב". החולה תרגם את הצירוף "انفتح ظهري" השגור בערבית המדוברת. כוונתו של הדובר היא, שהוא סובל מכאבים נוראים בגבו.

3 – יהודי אומר לידידו הערבי: "שמעתי שקנית אוטו". הערבי אומר: "כן, אבל האוטו מורבץ". לפנינו תרגום של המילה הערבית "مضروب" כוונתו היא, שהאוטו עבר תאונה.

4 – מנהל העבודה היהודי: "למה איחרת לעבודה?". עונה לו הפועל הערבי: "תשמע, חתך אותי האוטובוס". הפועל הערבי "قَطَعَ" משמעותו "עבר את...", "לא הספיק להגיע", "חתך".

דוגמה נוספת שעשויה להישמע: "חתכתי את הנהר בחמש דקות".

אף צירופים לשוניים עשויים לשמש בדיחות:

1 – "איפה הבית שלך?" שואל היהודי את הערבי. הערבי עונה: "ברחוב הזה ליד האמא של החשמל". הצירוף הערבי "إمّاية لكَهْرَبَا" השגור במדוברת משמעותו "גנרטור".

2 – הערבי אומר ליהודי בבית המשפט בניסיון להגיע לפשרה בעניין מסוים: "בוא נעטוף את הקומה". הצירוף הערבי "تَع تَأْ نَلْفَ طَابِق" השגור בערבית במדוברת משמעותו: "הבה נסיים את העניין".

סיכום:

השאלה הסמנטית (תרגום שאילה ושאלת משמעות) היא אחד התחומים שבהם משפיעה לשון האם – הערבית על כתיבתם העברית של בוגרים ערביים. בולטת במיוחד מעורבותה של הערבית המדוברת; דבר שיש בו משום הצבעה על צורת הלשון הדומיננטית בקרב הבוגר ואולי גם בקרב המורה. נוסף ליתרון המחקרי שבהכרת האופי של מעורבות לשון האם, יש למאמר מסוג זה גם ערך דידקטי, והוא לשפר את הוראת העברית בקרב האוכלוסייה הערבית-ישראלית, ולכשיכון השלום גם בקרב ערביי האזור כולו.

ביבליוגרפיה חלקית

- אבן-שושן (1987). אבן-שושן, אברהם. קונקורדנציה חדשה לתורה נביאים וכתובים, ירושלים: קריית ספר.
- בלאו (תשנ"ה). בלאו יהושע. דקדוק הערבית-היהודית של ימי-הביניים, האוניברסיטה העברית: י"ל מאגנס.
- גוטשטיין (תשי"א). גוטשטיין, משה/ תחבירה ומילונה של הלשון העברית שבתחום השפעתה של הערבית, ספר ראשון, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית.
- גלוסקא (1999). גלוסקא, יצחק. העברית והארמית במגע בתקופת התנאים; מבט סוציולינגוויסטי: אוניברסיטת תל-אביב.
- דורון (תש"ל). דורון, דוד. לשונם העברית של דוברי ערבית בישראל, חיבור לשם קבלת תואר מ"א. אוניברסיטת בר-אילן.
- לוי (תשנ"ה). לוי, אריה. דקדוק הלהג הערבי של ירושלים, ירושלים: י"ל מאגנס.
- צרפתי (תשמ"ה). צרפתי, גד בן-עמי. סמנטיקה עברית, ירושלים: א' רובינשטיין.
- שחאדה (התשנ"ח). שחאדה, חסיב. העברית של הערבים בישראל, לשוננו לעם, מט, ד, עמ' 168-180.

ملخص

يعتمد هذا المقال القصير على جزء يسير من رسالة الدكتوراه التي تطرقت فيها إلى تأثير اللغة العربية بصيغتها العامية والفصحى على الكتابة العبرية لدى أولادنا خريجي المدرسة الثانوية في أربع مجالات اللغة البارزة: مجال النحو (syntax)، التشكل (Morphology)، المعجم (Lexicon)، وعلم المعاني (Semantics). فيما يلي أتطرق بإيجاز إلى استعارة دلالات المعاني في أسماء وأفعال ذات معنيين في لغة الأم (العربية بصيغتيها). تشير خلاصة البحث إلى أهمية نظرية التحليل المقارن في فهم الأخطاء الشائعة لدى تعلم لغة ثانية تنتمي إلى نفس الأصل. كما تشير الدراسة إلى تداخل اللهجة العامية في الكتابة العبرية.